

ՄԵՐ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

(Կարդացուած 1913 թ. հոկտ. 14-ին Ս. Էջմիածնում
Համագգային Մեծ յօբելեանի հանդեսի ժամանակ:)

Մենք տեսանք, որ հնարաւոր է միայն մասնակի փոփոխութիւններ մտցնել մեր ուղղադրութեան մէջ, այն էլ միայն ձայնաւորների գրութեան մէջ և այն դէպքերում, երբ կայ ընդհանուր գրական արտասանութիւն դրանց համար, եւ կուզէի, որ առանձին ուղղադրութեան առնուէր այստեղ գրական արտասանութիւնը, և ինչպէս խիստ տարբերում ենք բարբառները գրական լեզուից, այնպէս էլ տարբերէինք բարբառային արտասանութիւնները այն արտասանութիւնից, որ գործադրում են կամ աշխատում են գործադրել գրական լեզուով խօսողները, և որ ընդունուած է ընդհանրապէս մեր դպրոցներում: Ինչքան էլ մեր գրական լեզուն գեղնոր է, և մենք չունենք գրական լեզուով խօսող մեծ և յարմարաւոր շրջաններ, որ մի օրինակելի գրական արտասանութիւն մշակէին. ինչքան էլ մեր թատրոնը, որ մեծ դեր պիտի ունենար այս գործի մէջ, գրեթէ բան չի արել այս մասին՝ երկար տարիներ թիֆլիսի բարբառը հրամցնելով մեզ, բայց և այնպէս դպրոցը բնականօրէն մեծ ծառայութիւն է արել և որոշ չափով միօրինակութեան է վերածել մեր բազմազան բարբառային արտասանութիւնները գրական լեզուի մէջ, և մենք այսօր որոշ տառեր, կարելի է ասել, ընդհանրապէս միակերպ ենք արտասանում գոնէ դպրոցում և կամ երբ ուղում ենք գրական լեզուով խօսել, թէ ինչպէս է սկսուել և տարածուել այդ արտասանութիւնը, այդ մասին այստեղ խօսելու չէ. բայց այս պիտի կրկնեմ, որ ինչպէս գրական լեզուն ոչ մի բարբառ չէ, այնպէս և մեր դպրոցական արտասանութիւնը ոչ մի բարբառի չէ. դա նոյնպէս մի խառնուրդ է զանազան բարբառների արտասանութեան՝ մի բարբառի հիմքի վրայ, ինչպէս և գրական լեզուն: Ապա՝ ինչպէս մեր գրական լեզուներն երկու են, նոյնպէս և մեր գրական կամ դպրոցական արտասանութիւնները. բայց և այնպէս, որքան եւ կարողացել եմ դիտել, մեր երկու գրական լեզուների մէջ ձայնաւորներն ընդհանրապէս միակերպ են արտասանւում: Այստեղ մեր երկու դպրոցական արտասանութիւնները միանում են և այս ընդհանուր կէտում միայն հնարաւոր է մեր

ուղղագրութեան մէջ փոփոխութիւն մտցնել: Առաջուց պիտի ա-
տեմ, որ ինչ որ ես ներքեւում առաջարկում եմ իբրեւ հնարաւոր
փոփոխութիւն, դա լոկ ակադեմիական քննութիւն է, և ոչ ինձ և
ոչ ուրիշների համար իրաւունք չեմ համարում իմ հնարաւոր հա-
մարած և առաջարկելի փոփոխութիւնները պորձադրելու:

Ձայնաւոր հնչիւնները մեր գրական լեզուների մէջ վեց են՝
ա, ե, ը, ի, օ, ու: Այս վեց ձայնաւորներից երեքը ա, ը, ի, ոչ
մի դժուարութիւն չեն պատճառում. որովհետեւ դրանց համար մի-
այն մի մի նշանագիր կան, և այդ նշանագրերից իւրաքանչիւրը
միայն մի հնչիւնի է յատկացուած: Հնչական գրութիւնն ուրեմն
դրանց համար կատարեալ է: Անշուշտ ք ձայնաւորի չգրուելը բառե-
րի մէջ, որ իր առանձին պատճառներն ունի, կարող է գրել-չգրել-
լու խնդիր հանել, բայց դա առանձին դժուարութիւն չէ պատճա-
ռում, և ամեն անգամ բառերի մէջ երբ արտասանում ենք այդ
հնչիւնը և ուզում ենք գրել, գրում էլ ենք, ինչպէս տողադարձի
ժամանակ և ոտանաւորների մէջ: Ես այդ ձայնաւորի գրել-չգրելու
հարցը չեմ կարող գնել, որովհետեւ դա շատ դժուար լուծելի խն-
դիր է և իմ կարծիքով ամենայարմար միջոցը դրա համար հենց
այն է եղել, որ չենք գրում բառերի մէջ: Մնացած երեք ձայնա-
ւորների համար կան հինգ տառ՝ ե, է, ո, օ, լ, և վեցերորդ ու
երկտառը, որ նշանագիր է պարզ ու ձայնաւորի, որը ինչպէս ըն-
դունում են, յունարէնի նմանութեամբ է այդպիսի երկտառով
նշանագրուել: Արդ, մեր այդ երեք պարզ ձայնաւորներից առա-
ջինի՝ ե հնչիւնի նշագրերն են ե և է տառերը, բայց սրանցից է
տառը բառերի սկզբում նաեւ յե երկբարբառի նշան է, իսկ յե երկ-
բարբառը բառերի մէջ արտայայտւում է նաեւ յե, յե ձևերով. երկ-
րորդի՝ օ հնչիւնի նշաններն են օ և ո տառերը, բայց սրանցից
ո տառը բառերի սկզբում նաեւ վո կապակցութեան նշան է, իսկ
վո կապակցութիւնը բառերի մէջ արտայայտւում է նա վո, լո, ուո
ձևերով. երրորդի՝ ու հնչիւնի նշաններն են լ և ու. բայց սրանցից
լ տառը միայն իւ երկբարբառի մէջ այդ ու հնչիւնի նշանն է, իսկ
բառերի մէջը նաեւ վ բաղաձայնի նշան է, նոյն իսկ իւ երկբարբառի
համար սահմանուած կապակցութեամբ որոշ տեղերում. ապա ու
երկտառն ևս ձայնաւորից առաջ վ բաղաձայն է: Եւ ահա մի պարզ
հնչիւնական գրութեան փոխանակ ունինք մենք մի խառն գրու-
թիւն, որ բաւական դժուարութիւն է պատճառում: Սկզբնական
շրջանում մեր լեզուի գրութիւնը չի ունեցել այս գրութիւնը. դա
պատմականօրէն առաջացած գրութիւն է, իբրեւ հետեանք այն բանի,
որ հնչիւնները բառերի մէջ փոխուել են, իսկ գրութիւնը մնացել է
հինը:

O—O

Աստուծոյ ամենից առաջ օ հնչիւնի գրութիւնը Յայտնի է, որ
մեր հին լեզուէն ունի օ ձայնաւորը, որի նշանն է ո՝ տառը։ Այս
ո՝ օ պարզ ձայնաւորը մի հնչափոխութեամբ, որ յատուկ է ոչ
միայն հայերէնին, այլ և ռարիշ լեզուներին, որոշ բարբառներին մէջ
դարձել է երկբարբառային և արտասանուի է իբր ուօ, այսինքն
պարզ ձայնաւոր օ հնչիւնն սկզբից ստացել է բաղաձայնական ու
ձայնաւորը՝ ուօսպ, ուօղուօրմի, ձուօր, ապա ուրիշ բարբառներին
մէջ, սովորական հնչափոխութեամբ, այս ուն երկբարբառի սկզբի
բաղաձայնական ուն յաջորդ ձայնաւորից առաջ դարձել է վ բա-
ղաձայն՝ վոսպ, վոսկի, վոր. մինչդեռ ուրիշ բարբառներ ևս մինչև
այժմ թէ բառերի սկզբում և թէ մէջը պահում են հին մաքուր
ո՝ օ հնչիւնը՝ ոսպ, ոսկի, օր, ողորմի=օսպ, օսկի, օր, օղորմի։

Արդ, ինչքան էլ բարբառաները այս հին ու օձայնաւոր հնչիւնը տարբեր են արտասանում, բայց մեր արեւելեան և արեւմտեան գրական լեզուների մէջ ընդունուած է մի ընդհանուր դպրոցական արտասանութիւն, այն է՝ բառերի մէջ ու օձայնաւորի համար մենք դեռ պահում ենք նրա սկզբնական օ հնչիւնը, իսկ բառերի սկզբում նոյն օձայնաւորն ընդհանրապէս արտասանում ենք վո վանկ՝ հին ուղարմի բառն արտասանում ենք ոջ հին ձևով, ոչ էլ իբրեւ ուողուորմի այլ իբրեւ վողորմի։ Սրանից առաջացել է այն ուղղագրական դժուարութիւնը, որ վո վանկը բառերի սկզբում գրում ենք մի ու տառով, որ բառերի մէջ օ պարզ օձայնաւորի նշանն է։

Միւս կողմից հնչափութիւնն առաջ է բերել մի նոր օ ձայնաւոր մի խումբ բառերի մէջ, որ սկզբնապէս օ ձայնաւոր չեն ունեցել, այլ աւ երկբարբառ: Այն է՝ հին աւ երկբարբառն անփոփոխ չի մնացել, այլ դարձել է օ ձայնաւոր, բայց միջնադարում աւ երկբարբառից ծագած այս օ հնչիւնն անուայման տարբեր, գուցէ երկար է եղել հին ու օ ձայնաւորի հնչիւնից, քանի որ, սակաւ բացառութեամբ, հին աւ երկբարբառը չեն վերածել ու տառի, այլ մի նոր տառ են մտցրել մեր այբբենարանի մէջ այդ աւ երկբարբառից ծագող օ հնչիւնի համար: Երկու օ հնչիւնի այդ միջնադարեան տարբերութիւնը սակայն չի մնացել մինչև օրս, մենք այսօր հին աւ երկբարբառից ծագող այս նոր օ ձայնաւորը գրական լեզուների մէջ ճիշտ նոյն ձևով ենք արտասանում, ինչպէս հին լեզուի մէջ ու ձայնաւորը, բայց գրութիւնը, սակաւ բացառութեամբ, չենք չուս տուել ու տառի, այլ պահում ենք միջնադարեան օ տառով: Մենք ունինք ուրեմն մի և նոյն պարզ օ հնչիւնի համար երկու տառ: Հետևանքը լինում է այն, որ ու և օ տառերի գրութիւնները

բնականորաւ շփոթուած են իրար հետ Դժուարութիւնն աւելի նրանով է մեծանում, որ չկայ ոչ մի կանոն, որով կարելի լինի առաջնորդուել, թէ երբ բառերի մէջ ու երբ օպէտք է գրել: Միակ կանոնն այն է, որ օպէտք է առանձնապէս սովորել օ-ով գրուող բառերը, քանի որ գրանք սակաւաթիւ են: Այժմ հարց է կարելի է արդեօք այդ երկու տառերից մէկը դուրս ձգել: Ասիմ եթէ կարելի է, որն արդեօք: Այս հարցը դնում եմ այստեղ, որովհետեւ կան մարդիկ, որոնք այս երկու տառերից մէկն աւելորդ համարելով՝ և տառն են դուրս ձգում, առանց մտածելու, որ եթէ օ-ով գրուող բառեր մի քանի տասնեակ միայն ունինք, օ-ով գրուող բառերի թիւը հազարներով է. ուստի եթէ բառերի գրութեան մէջ օպէտք է փոփոխութիւն մտնի, սակաւաթիւ բառերը թողած՝ չպիտի հազարաւոր բառերի ուղղագրութեանը դիպչել: Այս առաջանում է նրանից որ ու տառ բառերի սկզբում լն է արտասանում, մինչ օ տառը միայն օ հնչիւնի նշան է, և մէկ էլ այն սխալից, որ օ տառի անունը մեր գաղտնիքում սովորեցնում ենք իրրեւ լն վանկ և ոչ ու=օ պարզ հնչիւն, մի սխալ, որ միջանկեալ ասեմ, երեխաներին մեծ դժուարութիւն է պատճառում, ու=լն օտարած լինելով նրանք երկար ժամանակ թաղաւոր և նման բառերը գրում են թաղաոր ելն: Ապա նոյն սխալը գործում են շատ յաճախ և նրանք, որ բառերի հին ուղղագրութեանը չեն դիպչում, բայց օտարազգի բառերը գրում են օ տառով, առանց մտածելու, որ օ տառը յատկապէս աւ երկրորդական ծագող օ հնչիւնի համար է մտած մեր այբբենարանի, և որ օտարազգի օ հնչիւնին համապատասխան հնչիւն ունի մեր ու տառը, որով և սկզբից տառադարձել են օտարազգի անունները. այդպէս վարուողները միամտաբար ազդեում են մեր օ և եւրոպական օ տառերի ձևից միայն, առանց մտածելու, որ գրանով միայն օ-ով գրուող բառերի թիւն են շատացնում, որով և ուղղագրութիւնը աւելի դժուարացնում: Եթէ օպէտք է մեր այս երկու տառերից մէկն ու մէկը դուրս ձգել, ապա դա օպէտք է լինի միայն օ տառը, նախ նրա համար, որ ու տառը պահել է իրեն յատուկ հին հնչիւնը և այս հնչիւնին է վերածուել աւ երկրորդական անցնելով միջնադարեան, հաւանօրէն երկար, օ հնչիւնից, և ապա՝ որ զխաւորն է՝ օ-ով գրուող բառերի թիւը համեմատաբար շատ փոքր է, ուստի և այս փոփոխութեամբ շատ աւելի քիչ բառերի պատկեր կը փոխուի:

Քանի որ հին ու միջնադարեան օ տառերն այժմ կատարելապէս նոյն հնչիւնն են արտայայտում գրական լեզուի մէջ, կը նշանակէ հնչարանութեան տեսակէտից ոչ մի արգելք չկայ օ տառը դուրս ձգելուն: Ինչպէս որ մենք այժմ գրում ենք՝ ծնող, գրող, զարմացող ելն փոխանակ հին՝ ծնող, գրող, զարմացող և աւելի ևս

հին ծնաւդ, գրաւդ, զարմացաւդ գրութիւններին, և ոչ մի հնչիւնական արգելք չենք գտնում դրա համար, նոյնպէս ոչ մի արգելք չկայ գրելու, քող, մոտ, առաւոտ, ամոթ, Համանունների վտանգն էլ չկայ և, ինչպէս վերեւում տեսանք, դրանց ծագումը, սատուգարանութիւնը նշանակութիւն չունի Միակ դժուարութիւնն ուրեմն մնում է այն, որ այդ փոփոխութեամբ որոշ թուով բառերի պատկերը կը փոխուէր և հին սերնդի գրագէտների աչքը կը ծակէր՝ տեսնել շօշափել, տոթ, կրօն ևյն.

Մեր նախնիքն այս նկատմամբ շատ աւելի ազատ են չարժուել. նրանք աւերկրարբառից ծագող օ հնչիւնի համար այբբենարանի մէջ նոյն իսկ նոր տառ են մտցրել. հին եւ=eu երկրարբառն երբ իւ=iu է դարձել, այսպէս և գրել են. հին ասել, ասելիք, ասեաք, ասելք, ասելին ձևերի մէջ յօրանջը (հիատուսը) վերացել է և մէջը մտել է յ կիսաձայնը՝ իբրեւ ասելի, ասելիք ևյն. ուստի և գրել են է տառով՝ ասէի, ասէիր, եայլն, քանի որ է տառն է փոխանակում եյ երկրարբառին. եթէ նրանք այսպէս են վարուել, կարելի է առել, որ եթէ հին աւերկրարբառն այժմեան ձևով ո=օ արտասանուելիս լինէր, այդպէս և դրած կը լինէին, ինչպէս և գտնում ենք ող ածանցի և մի քանի ուրիշ բառերի մէջ. եւ եթէ այսօր մենք բող, ամոթ գրենք, ուրիշ սկզբունքով վարուած չենք լինի, քան մեր նախնիք վարուել են.

Սակայն այս խնդիրն երկու կողմ ունի օ տառը բառերի սկզբում և բառերի մէջը. Մինչդեռ բառերի մէջ օ-ի տեղ ո գրելն առանձին դժուարութիւն չունի, բառերի սկզբում կարելի չէ օ-ի տեղ առանց այլևայլութեան ո գրել, որովհետեւ այս ո-ն դպրոցական արտասանութեամբ վն վանկ է. ուստի եթէ օրհնել գրելու տեղ այժմ օրհնել գրուի, կը կարդացուի վորհնել. հին աւնիր=օնիր գրուած լինելով օնիր՝ այժմ կարդում ենք վոնիր. եւ քանի պահում է այս դպրոցական արտասանութիւնն ու գրութիւնը բառասկզբի ո-երի համար՝ մեր այբբենարանից նորամուտ օ տառը գուրս ձգել կարելի չէ. այս կարելի է միայն այն ժամանակ առնել, երբ բառասկզբի վն հնչիւնը հենց այսպէս էլ կը գրուի, ինչպէս այժմ գրում ենք օտարազգի աւունները, և մենք վարժուած կը լինինք այդ գրութեանը. Բառասկզբի օ-երը ո-ի վերածելն ուրեմն ուղղագրութեան մէջ փոփոխութիւն մտցնելու մի երկրորդ աստիճանը պիտի լինի, եթէ միայն երբ իցէ պիտի լինի. և իբրեւ այդպիսին դա ապագայի խնդիր է. Այժմ այդ առել չենք կարող և այն պատճառով, որ այժմեան արտասանութեամբ կարելի չէ բառասկզբի ո-երը վն ձևով գրել, որովհետեւ ինչքան էլ բառասկզբի ո-ն արտասանում ենք ընդհանրապէս իբրեւ վն, բայց շատ բարբառների մէջ դեռ օ է արտասանւում, ինչպէս և Արարատեան բարբառի մէջ բազմաձայնի-

ների սկզբում. ուստի գրական լեզուի մէջ եւ ողորմել, ործկալ, ոսկոր, որոճալ, ոլորել, որմին, ոլորելն յաճախ արտասանում ենք օղորմի, օրծկալ, օսկոր ելն. ինչպէս ե ով, ովկիանոս բառերի մէջ. Գուցէ ժամանակ կը դայ, որ բառասկզբի ո-երի այս տատանումը բոլորովին կը վերանայ գրական լեզուից, քանի որ դպրոցներում միայն վն ձևով են սովորեցնում. և հնարաւոր կը լինի բառասկզբի ո-երը վն ձևով գրել. բայց այդ գուշակել կարելի չէ, կարող է և հակառակ երևոյթը հաստատուել, այն է՝ բառասկզբի ո-երի համար գոնէ բազմաժանկ բառերի մեծ մասի մէջ կարող է հաստատուել և օ հնչիւնը:

Այսպէս ուրեմն քանի որ կայ բառասկզբի ո=վո գրութիւնը, մենք չենք կարող այժմ բառասկզբի օ-երի գրութիւնը ո-ի վերածել. նոյն իսկ եթէ հնարաւոր համարուի բառասկզբի ո-երը վն ձևով գրել, դարձեալ քանի այդ գրութիւնը չի մտած և ընդհանրացած, անհնարին է բառասկզբի օ-երը ո-ի վերածել:

Այս մի և նոյն առարկութիւնը սակայն կարելի չէ անել բառամիջի օ-երը ո-ի փոխելու նկատմամբ, այստեղ արդէն ոչ գրական լեզուի մէջ արտասանութեան տատանում կայ և ոչ էլ փոփոխութեան մի առանձին աստիճան է հարկաւոր:

Վերեւում գրուած բացատրութիւններից պարզ պիտի լինի, որ պահելով բառասկզբի օ-երը՝ եւ ոչ մի արգելք չեմ գտնում բոլոր բառերի մէջ օ տառի տեղ ո գրել. Ըստ ինքեան հասկանալի է, որ ո պիտի գրել անպայման նաեւ օտարազգի բառերի մէջ, ինչպէս և սովորաբար ընդունուած է, այլ և այն բոլոր բառերի մէջ, որոնք ժողովրդից առնւում են գրական լեզուի մէջ, ինչպէս՝ նոքեր:

Այսպիսի փոփոխութեամբ շատ բառերի ընդհանուր պատկերը չի փոխուիլ, քանի որ օ-ով գրուող արմատները, անգործածականներն ևս հաշուած, առաւուելն հարիւր հատ են. Բայց գրափոխանակ որքան աւելորդ աշխատանքից ազատ կը լինին երեխաները, և որքան կը հեշտանայ մեր ուղղագրութիւնը մօտենալով արտասանութեանը. որովհետեւ օ. ի գործածութիւնը կը սահմանափակուի միայն բառերի սկզբում, ընդամենը մի 25 արմատ, ուր արդէն, թէպէտ ոչ անսխալ, առաջնորդ կարող է լինել այն, որ ո-ն բառի սկզբում սովորաբար իբրեւ վո է արտասանւում. Ըստ այսմ ո և օ տառերի գրութիւնը կանոնի կը վերածուի հետեւեալ ձևով.

1. Բառերի մէջ օ հնչիւնը գրւում է միշտ ո տառով, իսկ բառերի սկզբում օ տառով (բացի ով, ովկիանոս):

2. Բառերի սկզբում վն վանկը գրւում է ո տառով:

Այս կանոնի մէջ միակ բացառութիւնը պիտի կազմի եօ=յո երկբարբառը՝ եօթն, արդեօք, կարծեօք բառերի մէջ. եւ այս բա-

ցառութիւնը դնում են, որովհետեւ գրափոխութիւնը կապուած է երկրաբաւանների ընդհանուր գրութեան հետ, որ նոյնպէս խառն է իսկ երկրաբաւանների գրութեան մէջ փոփոխութիւնն մայնելու և այժմ հնարաւոր չեմ համարում եթէ եօ երկրաբաւանի գրութիւնը փոխելու լինենք, դա ոչ թէ ես պիտի լինի, այլ յո. սերեմն արդյո՞հ, յոքն, կարծյո՞հ, որով առաջ կը դար մի անգամից մի և նոյն բանի մէջ կրկին փոփոխութիւններ, և յատկապէս այնպիսի փոփոխութիւններ, որոնց նմանին մեր աչքը բնաւ վարժուած չէ, և որոնցից յոքն բառը, քանի որ սկզբի յատուր հենք արտասանում, չի կարգացուիլ եօքն, այլ հոքն:

Ե—Է

Երկրորդ ձայնաւորները, որ չփոխւում են, են ե և է և կկրնապէս այս երկու տառերը տարբեր հնչիւնների նշանագիր են եղել. ե-ն եղել է կարճ ե հնչիւնի նշան, իսկ է-ն՝ երկար է, ոմանց կարծէքով փակ է: Բայց ժամանակի ընթացքում այս երկու հնչիւնը փոփոխութեան են ենթարկուել: Մի կողմից է հնչիւնը կորցրել է իր ամանակը կամ երանգը և դարձել է կարճ և բաց է, այսինքն նոյնպէս է հին է հնչիւնին: Միւս կողմից՝ այս է հնչիւնն ևս, ճիշտ ինչպէս ո ձայնաւորը, սկզբից ընդունելով բաղաձայնական ի=յ ձայնաւորը՝ դարձել է երկրաբաւանին, որոչ բարբառների մէջ բառերի թէ սկզբում և թէ մէջը. եզ, մեզ: Արարատեան բարբառի մէջ սակայն, բացի միավանկների սկզբից, է տառը պահել է սովորաբար իր սկզբնական արժէքը՝ երկու, երկար, եկաւ արտասանւում են իբրեւ էրկու, էրկար, էկաւ: Գրական լեզուի մէջ սակայն ընդունուած է բառերի սկզբի ե-երն արտասանել իբրեւ յե, իսկ բառերի մէջ հին արտասանութեամբ իբրեւ է. երեկոյ=յերեկոյ: Այստեղ մենք տեսնում ենք մեր ուղղագրութեան մէջ երկու անկատարութիւն, նախ՝ բառերի սկզբում յե երկրաբառը գրում ենք մի տառով, որ բառերի մէջ է հնչիւնի նշան է, ապա՝ բառերի մէջը և սակաւաթիւ բառերի սկզբում մի և նոյն հնչիւնը գրում ենք երկու տառով՝ ե և է:

Հնչիւնական կատարեալ ուղղագրութեան համար մի և նոյն է հնչիւնի համար մի նշանագիր պիտի լինէր. ուստի ե և է տառերից մէկն աւելորդ է: Եթէ դրանցից մէկը դուրս պիտի ձգուի, դա պիտի լինի է տառը և ոչ ե, քանի որ առաջինն ամենաշատը 115 բառի և բայերի որոշ վերջաւորութիւնների մէջ է երևան գալիս, իսկ ե-ն հազարաւոր բառերի և բաղմաթիւ քերականական ձևերի մէջ: Ուստի և սխալ են անում նրանք, որ առաջնորդուելով այդ սկզբունքից, է տառն են դուրս ձգում, և ոչ միայն օտարազգի բառերն է-ով են գրում, այլ և հայերէն բառերը: Առաջուց կարելի է ասել, որ այդպիսի փոփոխութիւն չի անց կենալ, որովհետեւ մի հարիւր բառի

պատկեր թողած, հազարաւոր բառերի պատկեր չի կարելի փոխել: Բայց այդ՝ ոչ թէ է տառն է է տառի հնչիւնին փոխուել. այլ ընդհակառակն, է-ն պահել է իր հին բաց e հնչիւնը և երկար կամ փակ է-ն դարձել է է:

Բայց կարելի է արդեօք է տառը դուրս ձգել և պահել միայն է տառը: Իմ կարծիքով այժմ՝ կարելի չէ այդ անել. Նախ՝ չենք կարող բառերի սկզբի է-երը առանց այլևայլութեան է դարձնել. որովհետև այդ բառերը թէպէտ սակաւաթիւ, ընդամենը 8, է, էդ, էշ, էջ, էր, էգուց, էրիկ. և բարբառային՝ էս, էդ, էն ևայլն, որոնք սկսուում են է-ով և յէ չեն արտասանուում: Եթէ չլինէին այս բառերը, այն ժամանակ է տառը նշանագիր կը լինէր է ձայնաւորի և բառասկզբի յէ երկրարբանի. և ուղղագրութեան մէջ մի ընդհանուր կանոն կը լինէր, թէ ամեն անգամ է հնչիւնը և բառասկզբում յէ երկրարբան արտայայտուում են է տառով: Բայց այժմ այդպիսի կանոն ընդհանրացնել չի կարելի, քանի որ կան բառեր, թէպէտ սակաւաթիւ, որոնք է-ով են սկսուում և յէ չեն արտասանում: Իսկ այդ բառերը է-ով գրել կարելի է միայն այն ժամանակ, երբ բառասկզբի յէ արտասանուող է-երը յ-ով սկսուէին: Իսկ այս վերջինն էլ անել հնարաւոր չէ, քանի որ ինչքան էլ գրական լեզուի մէջ ընդունուած է բառասկզբում է=յէ արտասանութեանը, բայց բարբառների ազդեցութեամբ յաճախ արտասանում ենք երկու, երեւոյ իբրև էրկու, էրեւոյ: Բայց այդ՝ բառասկզբում յէ ձևով գրելը կապուած է երկրարբանների գրութեան փոփոխութեան, ինչպէս և յ-ով սկսուող բառերի գրութիւնը հ-ով գրելու խնդրի հետ: Մինչև սրանք չը լինեն, առաջինը չի լինիլ: Այսպէս ուրեմն բառասկզբի է-երը է դարձնելը ուղղագրութեան մէջ մտցնելի փոփոխութեան մի երկրորդ աստիճան է. ինչպէս և բառասկզբի ո-երը վո ձևով գրելը. իսկ իբրև իբրև այդպիսին, կարելի չէ այժմ առաջարկել: Բառերի միջի է-երն ևս չենք կարող անխտիր է դարձնել. որովհետև կան սակաւաթիւ բառեր, որոնց մէջ եթէ եւս կապակցութեան փոխանակ եւս կապակցութիւնը գրուի, շփոթութիւն առաջ կը գայ. քանի որ վերջինս յա երկրարբանի համար է, քիսոսնեական գրութիւնը քիսոսնեական չի կարգացուի. հարկաւոր է ուրեմն նախ եւս երկրարբանի գրութեան ձևն ևս փոխուած լինի յա: Այս տեղ ևս ուրեմն է-ի փոխանակ է գրելը դարձեալ փոփոխութեան մի երկրորդ աստիճան է: Կը նշանակէ մենք չենք կարող բառերի մէջ է տառի վերաբերմամբ վարուել այնպէս, ինչպէս ու տառի վերաբերմամբ. այսինքն չենք կարող պահելով բառերի սկզբի է և է տառերը, բառերի մէջը միշտ է գրել:

Բառերը մէջը է տառը երևում է բայերի որոշ վերջաւորութիւնների մէջ՝ ասէ, ասէի, ասէիր, ասէր, ասէինք, ասէիք, ասէին,

ասէք, ասացէք, որոնց ուղղագրութիւնը կապուում է քերականութեան հետ: Այս ե-երի ծագումը փոքր ինչ տարբեր է. հնագոյն ուղղագրութեան մէջ ե-ով եղել են միայն ասե, ասեռ, ասեք, ասացեք ձևերը փոխանակ ասել, ասելու, ասելիք, ասացելիք ձևերի: Բայց այժմ այդ յ-երն այլ ևս չեն արտասանուում, ինչպէս որ գնայ, գնայր, գնայք ձևերի մէջ. բայց մինչ վերջիններս գրում ենք առանց յ-ի գնար, գնաք,—առաջին ձևի մէջ պահում ենք անձայն յ-ն, նույնպէս և ե=ել գրութիւնների մէջ: Այս գրութիւնն այժմեան արտասանութեանն այլ ևս չի համապատասխանում, իսկ դրա ստուգաբանական արժէքը մենք վերնում տեսանք: Բայերի միւս դէմքերը սկզբնապէս գրուել են՝ ասեի, ասելիք, ասեաք, ասելիք, ասելիս: Է-ով գրութիւնները յետագայում են ծագած, երբ երկու ձայնաւորների մէջ յօրանջը վերացել է և մտել է յ կիսաձայնը. ինչպէս յատուկ է մեր նոր լեզուին. և որովհետև վերելի ձևերն արտասանուել են, ինչպէս այժմ են արտասանում՝ ասելի, ասելիք, ասելաք, ասելիք, ասելին, և որովհետև եյ=է, ուստի գրել են ասէի, ասէիք ելն: Բայց այժմ է տառի հնչիւնն այլ ևս հաւասար չէ ե+յ, այլ դա հաւասար է պարզ ե=ե հնչիւնի. ուստի ե-ով գրութիւնն այստեղ այլ ևս ոչ մի իմաստ չունի այժմ. հենց այդ պատճառով անգրագէտները յաճախ արտասանութեանը հետեւելով գրում են ասէյի, ասէյիք... կամ ասելի, ասելիք: Մի կողմ թողնելով երկու ձայնաւորի մէջ յ կիսաձայնի գրութեան խնդիրը, մենք տեսնում ենք, որ բայերի վերջաւորութիւնների նկատմամբ ևս մեր նախնիք փոխել են ուղղագրութիւնը մօտեցնելով արտասանութեանը, ե-ի տեղ ե=ել գրելով. բայց այդ փոփոխութիւնն այլ ևս այժմեան արտասանութեան չի համապատասխանում, ուստի և մենք կարող էինք վերադառնալ հնագոյն ուղղագրութեանը և գրել՝ ասեի, ասելիք ելն որ համապատասխան է այժմեան արտասանութեանը.

Բառերի մէջ է տառը երկուսում է յաճախ այն ժամանակ, երբ բառակազմութեան մէջ է հնչիւնը փոխւում ի հնչիւնի՝ սէր—սիրել: Կարող է արդեօք այս ձայնափոխութիւնն արդելք լինել, որ այդ կարգի բառերն ևս ե-ով գրուեն: Իմ կարծիքով ոչ: Արդարև բառակազմութեան համար անհրաժեշտ է իմանալ թէ՛ որ բառերի մէջ է հնչիւնը փոխւում է ի հնչիւնի, որպէս զի նոր բազմագրութիւնները սխալ չկազմեն, բայց այս ուսումը լեզուի աւելի մեծ հմտութիւն է պահանջում, և ով բառակազմութիւն է սովորում, նա կարող է սովորել և այն, որ մի քանի տասնեակ բառերի վերջին փակ վանկի է հնչիւնը փոխւում է ի հնչիւնի, ճիշտ ինչպէս այժմ սովորում ենք. թէ այդ է-ն փոխւում է ի-ի, բացի աղուէս, եղէգն ելն բառերից և թէ դեռ բառի մէջ ևս է հնչիւնն է փոխւում ի ձայնաւորի: Աւելի զարգացած չրջանում կը բացատրուի, թէ այդ մի քանի

տասնեակ բառերի և ձայնաւորը փոխուում է ի, որովհետեւ սկզբնապէս զրանք և-ով չեն արտասանուել և զրուել, այլ է-ով. ինչպէս որ այժմ բացատրում ենք, թէ այդ է-երը փոխուում են ի, որովհետեւ այդ է-երը սկզբնապէս նոյն արտասանութիւնը չեն ունեցել, հաւասար և-ի, այլ տարբեր, բացատրութիւնը այս թէ այնպէս տրուի՝ էութիւնը միևնոյն է:

Այսպէս ուրեմն ես բառերի մէջը և վերջը է-ի փոխանակ ամեն դէպքում և զրելուն հնչարանական ոչ մի արգելք չեմ դնում նոյն իսկ բայերի վերջաւորութիւնների մէջ և այն բառերի մէջ, որոնց է-ն փոխուում է ի, բացի միայն մի դէպքից, երբ եւ կապակցութեան տեղ դնելով եւա՝ կարող է շփոթութիւն առաջ գալ եւ երկբարբառի հետ:

Այս փոփոխութիւնը սակայն մի անդամից անելը զժուար է, որովհետեւ քերականական ձևերի պատճառով շատ բառերի պատկեր կը փոխուէր: Ուստի առայժմ պիտի բաւականանալ միայն այնպիսի փոփոխութեամբ, որով է-ով զրուող բառերի մէջ որոշ սխառւած և կանոն կը մտնի:

1. է-ն պահել բառերի վերջում, քանի որ այս զրութիւնն ընդհանուր ընդունուած է, և շատ որոշ է:

2. է զրւում է բառերի սկիզբն ու մէջը, փակ վանկերում, երբ այդ է-ն փոխուում է ի ձայնաւորի (բացառութիւն է՝ ձայնարկութիւնը):

3. Բառերի մէջը և սկիզբը, բարբառային, երբ ծագում է, այ երկրարբառից՝ էս, էդ, էգուց, էրիկ, դէս, դէն ելն: Վայր ընկնել վէր ընկնել:

4. Բառերի սկիզբն ու մէջը ա, ի, ո, ու ձայնաւորներից առաջ:

Այս դէպքում էանոնի տակ չեն մտնում միայն բայերի եր, եֆ վերջաւորութիւնները:

Այստեղ ուղղագրութիւնը դիւրանում է նրանով, որ այն բոլոր բառերը, որոնք զրւում են բաղաձայնից առաջ է-ով, բայց այս է-ն չի փոխուում ի, պէտք է զրել և-ով. ինչպէս՝ աղուես, դմբեթ, պատճեն, եղեգն, ծաղկոտկեն, խեթ, հրեչ, պարեն, երբեք, հենց, մեկ, ախտաժեւ, նենգաժեւ, աշխատ, բզեզ, զազպեն, գեթ, գոմեչ, խլեզ, ծուենք, կես, կոճղեզ, մողես, շահեն, պարետ, վետ-վետ, փեչ, ամեն, իայտարդետ, պարսետ եայլն: Թեպետ, թեկուզ, այսպէս և աւետ, արեն, երեն ածանցները: Այսպէս և տերութիւն, տերունական, գերանալ, տասնումեկերորդ շեկութիւն, տնօրենութիւն, անօրենութիւն, գեշութիւն, պետքական ելն, այսինքն այն բոլոր բառերը, որոնց մէջ է ձայնաւորը ի չի դառնում, որոնցից մի քանիսը հնուն հենց այդպէս էլ զրուել են. թերեւ բացառութիւն միայն կարող են կազմել օրէնսդիր, օրէնսգէտ, վրէժխնդիր, որոնք սովորական բարդութիւն չեն:

Այս բառերի մի մասի համար կարելի է ասել, որ լոկ գրութեան նմանութեամբ են ե-ով գրուել փոխանակ ե-ով գրուելու, ինչպէս գտնուում են շատ ձևագիրների մէջ՝ մեկ, գմբթ, գեթ, ծակոտիկն (=ծակոտիկան), պատճեն (=պատճեան) ևլն։ Ուրիշ բառերի համար իբրև արգելք մէջ կը բերեն անշուշտ դրանց ծագումը։ Այսպէս, օրինակ, յայտնի է, որ ամեն (=ամենայն) բառը գրում են և ամէն ձևով։ Արդ ևս կարդացել եմ մի քննութիւն, թէ այդ երկու գրութիւններից որը պէտք է ընտրել։ Յօդուածագիրը պնդում էր թէ այդ բառն ե-ով պիտի գրել, որովհետև այդ բառին համապատասխան է սանսկրիտ ինչ որ բառ, որի ինչ որ ձայնաւորին հայերէնում համապատասխան պէտք է լինի ե և ոչ ե։ Բայց այդ ամենը ինչքան էլ գիտուն և ճիշտ լինի, ճիշտ է միայն դասական դրաբարի համար, քանի որ այժմեան իօսուածքի մէջ ամեն դարձել է ամեն. և այս վերջին ձևն ընտրելով մենք զիւրացնում ենք ուղղագրութիւնը՝ մօտեցնելով արտասանութեանը և պակասեցնելով է-ով գրուող բառերի թիւը, և այդ բառը մտցնելով այն բառերի շարքը, որոնց ե հնչիւնը բառակազմութեան ժամանակ չի փոխուում ի. դրանով ուղղագրութեան մէջ որոշ մեթոդ ու կանոն է մտնում։ Բայց ամեն գրութիւնը հակասում է բառի ծագմանը... բայց արդեօք ամեն գրութեամբ շատ ենք մտածում դրա ծագման վրայ... Եւ արդեօք այն գիտնականը, որ կարողանում է մեր այդ ամեն բառը ծագած համարել ինչ որ հնդեւրոպական բառից, և գիտէ, որ այն ինչ հնդեւրոպական հնչիւնը դասական հայերէնում ե ձայնաւորն է տալիս, միթէ այդքան հեռուները գնացողը չպիտի հասկանայ, որ կլասիկ հայերէնի ամեն ձևը նոր լեզուի մէջ դարձել է ամեն, որ այս նոր լեզուի օ հնչիւնը նայելով բառին՝ ծագում է ե. (մեծ), ե (ամէն—ամեն) ձայնաւորներից և եւս երկրարբառից (գնացեալ—գնացել),

Այսպէս ուրեմն ե-ով գրելով այն բառերի ու վերջին փակ վանկի է-երը, որոնք չեն դառնում ի, (բացի բայերից) մենք մեծ փոփոխութիւն չենք մտցնում մեր ուղղագրութեան մէջ, քանի որ դրանց թիւը նախ փոքր է, ապա դրանց մէջ կան այնպիսիները, որոնք գրւում են նաև ե-ով։ Ապա չպիտի մոռանալ և այն, որ մեր աչքն արդէն բարդութիւնների մէջ վարժուած է այդ բառերի մի մասը ե-ով տեսնել. գրում ենք՝ աղուէս, բայց աղուես-ինի, աղուես-աքուն. գրում ենք՝ եղէգն, բայց եղեգն-իկ, եղեգն-ուտ։ Այս իմ առաջարկած փոփոխութիւնը փոքր է, բայց դրանով, կրկնում եմ, ե-ի ուղղագրութիւնը որոշ կանոնի տակ է մտնում, որով և մեր ուղղագրութիւնը մեծապէս դիւրանում է։ Եւ այս փոփոխութիւնը, ես կարծում եմ, կարելի է և պէտք է անել։

Անշուշտ աւելի մեծ դիւրութիւն և կանոնաւորութիւն կը մտնէր

ուղղագրութեան մէջ, եթէ է տառը պահուէր միայն բառերի սկզբում և էա (ոչ եա) կապակցութեան համար, իսկ մնացած դէպքերում գրէինք է. բայց դա մեծ փոփոխութիւն է և ապագայի խնդիր:

Յ տառի գրութիւնը

Այս տառի մասին խօսելուց առաջ՝ կարևոր ևս համարում այստեղ դնել երկբարբառների մասին. «երկբարբառ ասելով բառի ընդհարձակ մտքով հասկացում է երկու պարզ ձայնաւորի միացումն իբրև մի վանկ, որոնցից մէկն վանկային է (այսինքն կատարում է ձայնաւորի պաշտօն), միւսը վանկային չէ (այսինքն կատարում է բաղաձայնի պաշտօն)»: Այս ոչ վանկային ձայնաւորը կոչւում է կիսաձայն (այլ և բաղաձայնական ձայնաւոր): Կարելի է ուրեմն ասել թէ երկբարբառը կազմւում է մի ձայնաւորից և մի կիսաձայնից, օրինակ՝ ալ, առ մի վանկային ա ձայնաւորից + մի ոչ վանկային կիսաձայն լ, ա, կամ չուստուած լա, լա մի ոչ վանկային կիսաձայն լ, ա + մի վանկային ձայնաւոր ա և նման:

Գործնականի մէջ սակայն երկբարբառ և կիսաձայն անուններ միակերպ այս նշանակութեամբ չեն գործածւում: Այլ մանաւանդ թէ հնդիկների, յունաց ու լատինաց հին քերականութիւնների գործածութեամբ երկբարբառ ասելով հասկանում են յաճախ միայն այնպիսի միավանկ կապակցութիւնները, որոնց մէջ վանկ կազմող ձայնաւորն առաջ է ընկնում, հետևաբար ալ, առ կապակցութիւնները, և ընդհակառակն միայն այն դէպքում են կիսաձայնի մասին խօսում, երբ ոչ վանկային ձայնաւորից առաջ է ընկնում, ուրեմն լա, աա կապակցութիւնների մէջ: Այս գործածութիւնը, ինչպէս տեսնւում է, իրի էութիւնից չի ծագում. որակով ոչ վանկային կիսաձայնները նոյնպիսի ձայնաւոր են, ինչպէս և վանկային լի ձայնաւորները, միայն վանկերի կազմութեան մէջ դրանք տարբեր պաշտօն ունին. բայց վանկերի կազմութեան մէջ յաջորդութիւնը, թէ արդեօք ալ կըլինի թէ լա, բնականօրէն նոյնպէս քիչ նշանակութիւն ունի. ինչպէս օրինակ ալ կամ լա, առ կամ րա ելլ կապակցութիւնների մէջ բաղաձայնների յետ ու առաջ դրւելը: Պատահական է միայն, որ հին քերականները իրենց երկբարբառները (ուրեմն վանկային ձայնաւորի կապակցութիւնը ոչ վանկային ձայնաւորի հետ, ինչպէս ալ աա) համարել են իբրև կրկին ձայնաւոր հնչիւնների (իբրև ձայնաւոր + ձայնաւոր), իսկ ընդհակառակն լա, աա նման յաջորդութիւնները գրել են իբրև բաղաձայն + ձայնաւոր խմբեր և ըստ այսմ առանձին նշաններ են յօրինել j և w (=i և y) «բաղաձայնների» համար: Նրանք որ գերադասում են երկբարբառ բառն ընդհարձակ մտքով գործածել, սովորաբար «կիսաձայն» բառը մի կողմ են թողնում, և վանկային ձայնաւորով սկսուող երկբար-

բառները, ինչպէս ai, au կոչում են ընկնող երկբարբառներ, իսկ այն երկբարբառները, որոնց մէջ բաղաձայնը առաջ է ընկնում, ինչպէս ia, ua, կոչում են բարձրացող երկբարբառ:

Տերմինների գործածութիւնը յաճախ բաւական կամայական նօրէն փոփոխւում է զուտ քերականական կամ լեզուապատմական կշռադատութիւններով: Համեմատական լեզուաբանութեան մէջ, կիսաձայն բառն, օրինակ, բաւական գործածական է, որովհետեւ սովորութիւն է i և u հնչիւնները ia և ua կապակցութիւնների մէջ համարել իբրեւ առանձին բաղաձայնական արժէքներ: E. Sievers, Grundzüge der Phonetik. IV. Aufl. S. 148. ff.

Արդ մեր լեզուի մէջ եւ կայ մի կիսաձայն j, որ հին քերականների սովորութեամբ գրւում է իբրեւ բաղաձայն՝ յերանով կազմուել են և կազմւում են մեր երկբարբառները, բայց երբ j-ն ձայնաւորից յետոյ է գալիս, մենք երկուսի կապակցութիւնը համարում ենք երկբարբառ՝ ինչպէս այ, ոյ, իսկ երբ ձայնաւորից առաջ է ընկնում j-ն, ինչպէս յա, յո ևլն, մենք երկսի կապակցութիւնը սովորաբար համարում ենք բաղաձայն+ձայնաւոր կապակցութիւն: Բայց այ թէ յա կարտասանենք, j-ին ա-ից առաջ թէ յետոյ լինի, նոյն հնչիւնն է: Դա ոչ վանկային կամ բաղաձայնական ի ձայնաւոր է:

Արդ այս կիսաձայն j=y հնչիւնը, ինչպէս միայն եղել է ըսկզբում մեր j տառի հնչիւնը, փոփոխութեան է ենթարկուել, դա իրեն յատուկ հին հնչիւնը պահել է միայն բառերի մէջ ա և ո ձայնաւորներից յետոյ, բառերի վերջում ա և ո ձայնաւորներից յետոյ դուրս է ընկել, իսկ բառերի սկզբում կամ դուրս է ընկել, կամ դարձել է հաւասար հազագային հ հնչիւնին: Այսպէս մեր շատ բարբառների, ինչպէս և երկու գրական լեզուների մէջ բառասկզբի j և հ բնաւ չեն տարբերւում: Արդարեւ կան բարբառներ, որոնց մէջ բառասկզբի j-երը, թէպէտ դարձեալ վերածուել են հազագի, բայց միւս բարբառներից տարբեր, այսպէս ըստ Աճառեանի (Հայ բարբառագիտութիւն, եր. 10, 106-կշն.) կարնոյ, Մշոյ, Ալաշկերտի և այլ տեղերի հայերը ունին երկու տեսակ հազագային ձայն, մէկը հին հ հազագը, միւսը հին j=y կիսաձայնից ծագած «երկար հազագը»: Իմ կարծիքով դեռ եւս քննելի է թէ արդեօք այդ բարբառների մէջ «երկար հազագը» հին j ից է ծագում, թէ հին j-ն բառասկզբում դուրս է ընկել և այդ բարբառների մէջ ձայնաւորներից առաջ աւելացել է մի հազագային հնչիւն, որ հին j ի հետ կապ չունի. որովհետեւ այդ նախ չի երևում բոլոր հին j-երի տեղ և ապա շատ անգամ երևում է այնպիսի բառերի սկզբում, որոնք հին լեզուի մէջ j-ով չեն սկսւում:—Ինչ և իցէ, կան բարբառներ, որ ունեն երկու հազագ: Այս երկու հազագի տարբերութիւնը կա-

բելի է տեսնել ոչ միայն վերոյիշեալ բարբառների մէջ այլ և վաղարշապատում։ Այս արտասանութիւնը սակայն զուտ բարբառային է և ով որ մանկութիւնից իր հայրենի բարբառից չի վարժուել դրան, նոյն իսկ դժուարութեամբ կարող է լսել, ըմբռնել և իւրացնել։ Գրական լեզուների մէջ բառերի սկզբում ունինք միայն մի հազագային հնչիւն, որ ծագում է մասամբ հին և հնչիւնից, մասամբ հին յ կիսաձայնից, հենց այդ պատճառով հ-ի և յ-ի սխալն անում են նոյն իսկ այն մարդիկ, որոնց բարբառի մէջ յ-ին դարձել է «երկար հազագ»։

Ուստի գրական արտասանութեան տեսակէտից ոչ մի արգելք չկայ բառասկզբի յ-երը վերածելու և տառի։

Սրանով մօտաւորապէս հարիւր արմատի ուղղագրութիւն կը փոխուէր, բայց մեր ուղղագրութիւնը չատ կը դիւրանար, քանի որ ոչ մի կանոն չկայ բառասկզբի և և յ տառերի գրութեան համար, բայց եթէ այն, որ առանձնապէս պէտք է սովորել այդ տառերով սկսուող բառերը։

Այս փոփոխութիւնը սակայն ես համարում մի երկրորդ աստիճանի փոփոխութիւն, որ կարելի չէ այժմ անել, դրանով, քանի որ բառամիջի օ-երն ես ու պիտի գրել, մի քանի բառերի պատկերները չատ կը փոխուէին, ինչպէս՝ հող, հոժար, հոնք, հոշոտել, հորանջել, հորինել, իսկ յետոյ բառը, վերջին յ տառի դուրս ընկնելով, կըստանար հետո կերպարանքը։

Միւս փոփոխութիւնը սակայն հնարաւոր է, վերջի անձայն յ-երն ա և ո ձայնաւորներից կարելի է դուրս ձգել և գրել ծառա, զարմանա։ Արդարեւ դրանով մի քանի բայերի պատկերը, որոնք միջին օ-ունին, ներկայ երրորդ դէմքի մէջ բաւական կը փոխուի՝ զորանա, աղոթանա, ծանոթանա, բայց այլապէս կարելի չէ, կամ պէտք է մենք հաշտուենք այդ դժուարութեան հետ, կամ թէ բառավերջի անձայն յ-երի դուրս ձգելը թողնենք իբրեւ մի երկրորդ աստիճան փոփոխութեան, երբ վարժուած կը լինենք բառերի մէջ օ-երի գրութեանը փոխանակ օ-երի։ Ես սակայն կը նախընտրէի առաջինը, որովհետեւ բառերի վերջի անձայն յ-ի դրել չգրելը, կապուած լինելով քերականութեան հետ, բաւական դժուարութիւն է պատճառում, դրա համար պէտք է լինում իմանալ յատուկ անուն, դերանուն, հրամայական եղանակ, մակբայ ելլ, այսինքն բառերի տեսակները, որպէսզի իմացուի թէ որ բառերի վերջից ա-ից յետոյ յ-չի գրւում, միւս կողմից ո վերջացած յատուկ անուններն ևս հին գրութեամբ՝ Յարոյ, Կարոյ ելլ ունին յ մինչդեռ ո վերջացածները չունին, մի քանի մակբայների վերջում ա և ո տառերից յետոյ յ չի գրւում, իսկ ուրիշների վերջում գրւում է։ Այս կանոնները չատ բարդ ու դժուար են դրանցով առաջնորդուելու համար։ Ապա դարձեալ մի ուրիշ կանոն էլ պիտի սովորել, այն որ ծառայ և նման բառերի վերջի

յ-ն, երբ վրան յօդ է աւելանում և կամ յոգնակին է կազմւում, դուրս է ընկնում ծառա, ծառադ, ծառան, ծառաներ: Եւ եթէ վերջին ձեւերի մէջ յ չենք գրում, ես ոչ մի առանձին արգելք չեմ գտնում նաև ծառա գրելու, ինչպէս գրում ենք՝ նա, Սառա: Այսպէս վարուելով մենք ազատուած կը լինէինք մի շարք կանոններից, որոնք կապուած են քերականութեան հետ:

Կը լինին գուցէ առարկոյնք, որ եթէ ծառա գրենք, այն ժամանակ ինչպէս պիտի բացատրել՝ ծառայի, ծառայով, ծառայութիւն ելլի: Շատ հեշտ. այժմ խօսքում ենք Սառա, Սառայի, Սառայով ելլի Աննա, Աննայի, և ինչպէս ենք բացատրում այդ: Եթէ այժմ ծառայ և նմանքաների վերջին անձայն յ-ն բացատրում ենք, թէ սկզբնապէս արտասանուել է, իսկ այժմ չի արտասանուում, բայց երբ ետեից մի ձայնաւոր է գալիս, այդ յ-ն վերականգնում է իր կիսաձայն հնչիւնը փոփոխուած ուղղագրութեամբ էլ կըրպատուի թէ երբ ծառա և նման բառերից նոր բառեր են կազմւում կամ դրանք հոլովուում են, ա ձայնաւորից յետոյ մտնում է յ, որովհետև սկզբնապէս այդ բառերը եղել են ծառայ, բայց վերջի յ-ն այժմ դուրս է ընկել: Այս բացատրութիւնը հարկաւոր է անշուշտ քերականութեան համար, թէ չէ սովորական ուղղագրական ուսման համար կարիք չկայ դրան: Այստեղ միայն մի ընդհանուր կանոն պիտի իմանալ, թէ ա և ո ձայնաւորների և սրանց յաջորդող ձայնաւորների մէջ գրւում է յ, որ միշտ էլ արտահանւում է իր հնչիւնով. ինչպէս և այժմ վարւում ենք յատուկ անունների մէջ՝ Աննա, Աննայի, և օտարադղի բառերի մէջ՝ արիստոկրատիա, արիստոկրատիայի:

Մի առարկութիւն էլ գուցէ լինի. յ տառի դուրս ընկնելով պարզապէս աւ վերջացած բայերի հրամայական և ստորադասականը այն ձևն են ստանում, որ կարող է, կասեն, շփոթութիւն պատճառել: Չեմ կարծում թէ այդ շփոթութիւնն այնքան երկիւղալի լինի. խօսքի մէջ հրամայականը երկրորդ դէմք է, կապուած կամ երկրորդ դէմքի դերանունան հետ կամ մի կոչական անուն հետ. մինչդեռ ստորադասականը երրորդ դէմքով է և ենթակայ ունի մի երրորդ դէմքի դերանուն: Նայց այդ հրամայական իր բնաւորութեամբ յաճախ վրան չեշտ ունի՝ գնա (դու) գնա (նա): Շանթի «Հին աստուածներ» մէջ միշտ դուրս է ձգած վերջին անձայն յ-երը, և ես գոնէ այդպիսի շփոթութեան չեմ պատահել կարդալիս:

Այսպէս ուրեմն ես կառաջարկէի անձայն յ-երը դուրս ձգել և մեր ուղղագրութիւնը մի աւելորդ բեռից թեթեացնել:

Անցնենք այժմ համբաւաւոր ւ-ի, վ-ի և ու-ի գրութեանը:

Ի, Վ, ՈՒ

Այս ուղղագրական խնդրի մասին քսան տարուց աւելի է որ այնքան աւելի և սխալ բովանդակութեամբ յօդուածներ են գրել և կարծիքներ են յայտնել, որ ես, ձանձրալի չլինելու համար կաշխատեմ կարճ կապել:

Հին հայերէնը երկու մի և նոյն կարգի տեական հնչիւն է ունեցել Վ և ւ, որոնց հին արտասանութիւնը սակայն դեռ բոլորովին պարզուած չէ: Ըստ Մէյէի՝ Հայոց լեզուի այբբենարանը կազմելու ժամանակ գրանք երկու տարբեր հնչիւնների նշան են եղել, որովհետեւ երկու տառ են յօրինած, քանի որ հայերէնի այբբենարանը չունի տառերի կրկին գործածութիւնը. հաւանական է որ ւ-ը դեռ ունեցած է եղել գրեթէ մի և նոյն արժէքը, ինչ որ բաղաձանական ու-ն, որովհետեւ դա է գործածուում երկբարբառների մէջ, ինչպէս աւ երկբարբառի մէջ, որ դառնում է վերջը օ, և եւ երկբարբառի մէջ, որ վերջը բարբառային ձևով io է արտասանուում... Ընդհակառակն միւս տառը Վ, որ միայն գործ է ածուում բառերի սկզբում, պէտք է արդէն մի բոլորովին ազատ բաղաձայնական բնաւորութիւն ունեցած լինի, աւելի շփական: Յամենայն դէպս Վ և ւ տառերի տարբերութիւնը շատ մեծ չպիտի եղած լինի, քանի որ Վ-ի գրութիւնը միւս բոլոր ձայնաւորներից յետոյ և ւ-ի գրութիւնը միւս բոլոր ձայնաւորներից յետոյ բառերի մէջը և վերջը բացատրում է գրութեան (graphique) անհրաժեշտութեամբ. ու-ն լինելով ու ձայնաւորի համար, ու ձևով արտայայտութիւնը ow (w բաղաձայնով) խմբի համար երկգիմի կը լինէր. վ-ի գործածութեամբ ու-ի մէջ հնարաւոր է եղել այդ երկգիմութիւնից խուսափել, բայց դա միայն է տալիս և այն, որ ւ և Վ մէկ մէկու շատ մօտ հնչիւններ են եղել: Այսպէս ուրեմն ւ տառն ամենայն հաւանականութեամբ եղել է բաղաձայնական ու և իբրեւ այդպիսին իր որակով դա եղել է ձայնաւոր, բայց շատ մօտիկ է վ բաղաձայնին:

Ինչպէս էլ եղած լինին հին ւ և Վ տառերի արտասանութիւնը, արդի հայերէնում այս երկու տառերը մի և նոյն շրթնային ատամնային շփական հնչիւնն են: Այս այնպիսի պարզ մի հնչիւն է, որ միայն հնչաբանութեան անտեղեակ մօրդիկ կարող են ասել թէ սենք իբր երկու Վ հնչիւն ունինք, մէկը կոչտ Վ, միւսը փափուկ ւ, և իբր թէ վաղել և աւաղ, և ծով ու հաւ բառերի մէջ միևնոյն Վ հնչիւնը չէ: Այդպիսի սխալ հասկացողութիւն ապացուցելու համար՝ իբրեւ օրինակ բերում են կամ այնպիսի բառեր՝ հաւաւ, նաւր, որոնց մէջ վ հնչիւնը դարձած է համապատասխան կարգի անձայն ֆ հնչիւն, կամ ոչ նման կապակցութիւնների մէջ են դէմ ու դէմ դնում վ և ւ տառերի կարծեցեալ տարբերութիւնը, մոռանալով որ

ամեն հնչիւն էլ, նայելով թէ իրենից առաջ կամ յետոյ ինչ հնչիւններ են, ըստ այնմ էլ տարբեր է արտասանում, բայց գրանով հնչիւնի տեսակը չի փոխւում:

Այսպէս ուրեմն եթէ հին լեզուի մէջ չեղել է բաղաձայնական ու ձայնաւոր, մօտիկ վրա թողնենք, նոր լեզուի մէջ դա արդէն կատարելապէս դարձել է վրա թողնենք, և այսպէս մեր երկու գրական լեզուի մէջ ևս:

Ինչպէս բաղաձայնական և ձայնաւորը դարձել վ, նոյն ձևով յաջորդ ձայնաւորից առաջ նաև հին ու ձայնաւորը դարձել է վ, միայն այս ձայնափոխութիւնը աստիճանաբար է կատարուել. այսինքն հին ու ձայնաւորը անմիջապէս բաղաձայն վ չի դարձել, այլ նախ դարձել է բաղաձայնական ու (u) ձայնաւոր, ապա նոր վրա թողնենք, և թէ մեր այբբենարանի և տառի սկզբնական արժէքով գրենք, հին գուարթ, նուէր, Աստուած բռնեք նախ դարձել են գուարթ, նուէր, Աստուած, որոնց մէջ լա=ուա կազմում է բարձրացող երկրարբան. ապա՝ այս երկրարբանի սկզբի բաղաձայն լա=ու ձայնաւորը դարձել վրա թողնենք, ինչպէս երկրարբանային դարձած ուն, որ է ուն (uo), բռնեքի սկզբում դարձել է վրա թողնենք, և մենք այսօր արտասանում ենք պատվէր, նվէր, Աստուած և ոչ պատուէր Աստուած, կամ՝ պատուէր, Աստուած: Գուցէ կըլինին բարբառներ, որոնց մէջ այս հին ու ձայնաւորը վերածուած է բաղաձայնական ու ձայնաւորի, բայց մեր գրական լեզուի մէջ դա արդէն վրա թողնենք:

Կընշանակէ մեր գրական լեզուի մէջ այժմ ունինք մի վրա թողնենք, որ մասամբ ծագել է հին վրա թողնենք, մասամբ՝ հին և բաղաձայնական ձայնաւորից, մասամբ ևս հին ու ձայնաւորից: Եւ որովհետեւ մեր այժմեան ուղղագրութեան մէջ պահում ենք այդ երեք հին տարբեր հնչիւնների գրութիւնները, գրանից առաջանում է և մեր վրա թողնենք գրութեան դժուարութիւնը. Իմ կարծիքով հանգուցեալ Աղայեանը մեր ուղղագրութիւնը դիւրացնել յանկաշարով չպիտի ձեռնարկէր այս հին ձայնաւոր ուն բաղաձայնական և ձայնաւորին վերածելով. ամենից առաջ այն պատճառով, որ մեր ուղղագրութիւնը այդ մասում որոշ կանոն ունի. այն է՝ բռնեքի սկզբում և ունից յետոյ գրւում է վ, միւս ձայնաւորներից յետոյ գրւում է լ. իսկ բաղաձայններից յետոյ և ձայնաւորներից առաջ ուն: Ես անձնական փորձից գիտեմ, որ Աղայեանի այս ձեռնարկութիւնից առաջ աշակերտները հեշտութեամբ վարժւում էին ուն ձայնաւորից առաջ վ արտասանելու, որ և բնական է մեզ համար. ապա և նրանք որոշ կանոնով առաջնորդուելով բաւական արագ իւրացնում էին վանհնչիւն ունի ուղղագրութիւնը, մանաւանդ որ լեզ-

ուի, լեզուանի, ձուի և այլ նման գրութիւնների ժամանակ մտա-
ծում ենք լեզու, ձու ձկների մասին: Ապա Աղայեանի այդ ձեռնարկը
ուղղագրութեան ճշտութեան տեսակէտից ևս սխալ է. եթէ պէտք
էր վ-ահնչիւն ու-ն վերածել նորն հնչիւնն արտայայտող մի տառի,
այդ չպէտք է լինէր հին բաղաձայնական և ձայնաւորը, այլ միայն
վ բաղաձայնը. որովհետեւ հին ու ձայնաւորը ոչ թէ ւ է դարձել,
այլ վ, ինչպէս և հենց ինքը ւ-ն էլ չի պահել իր բաղաձայնական
ու ձայնաւոր հնչիւնը, այլ դարձել է վ բաղաձայն, իսկ իւ երկ-
բարբառի մէջ ու ձայնաւոր:

Այս սխալն Աղայեանը մինչև վերջն էլ չըմբռնեց: Ապա հան-
գուցեալ գրագէտին առարկում էին նաև գիտական ուղղագրութեան
համար պահանջուած պայմանի տեսակէտով, թէ ամեն հնչիւն պէտք
է մի տառով նշանակուի, և թէ ամեն տառ միայն մի հնչիւն պէտք
է ունենայ. Աղայեանը եթէ աւանդական ուղղագրութեան մէջ փո-
փոխութիւն է մտցնում, այդ փոփոխութիւնը կիսաճամբի չպիտի
թողնի, այլ կատարեալ պիտի անի և ոչ միայն վ դարձած ու-երը,
այլ և վ դարձած ւ-երը պէտք է մի տառով նշանակուի. և այդ մի տա-
ռը պէտք է լինի միայն վ և ոչ ւ: Այս ոչ միայն քարոզեց իմ բա-
րեկամ Ստ. Մալխասեանը, այլ և դժբախտաբար սկսեց կիրառել,
թէպէտ դարձեալ թերի, որովհետեւ ոս, ու, ոչ և նմանները չի գրում
վոթ, վոր, վոչ:

Ակզբում ուրիշներն ևս հետևեցին նրան, բայց այժմ, որքան
գիտեմ, նա մենակ է մնացել դործնականի մէջ. որովհետեւ ուղղա-
գրութիւնը փոխելու համար բաւական չէ միայն գիտական ճշտու-
թիւնը, այլ հարկաւոր է նաև մի ուրիշ պայման. այն որ, ընդու-
նելի լինելու համար, պէտք է շատ բառերի պատկեր չփոխուի և
բառերի պատկերը շատ չփոխուի: Արդ, հայերէնում վ շփականը
միայն վ բաղաձայնով գրելիս՝ մի անգամից այնքան շատ բառերի
պատկերներ են փոխւում, և բառերի պատկերներն այնքան շատ են
փոխւում, թէկուզ վ տառի միշտ աչքի ընկնող մեծութեամբ, որ
ևս չեմ կարծում, թէ մեր գրագէտները հեշտ հաշտուեն գրա հետ.
որովհետեւ դործնականի մէջ անյաջողութեան չհանդիպելու համար՝
այսպէս թէ այնպէս նկատի պէտք է ունենալ գրագէտների գիւ-
րութիւնը, որոնք բառերը ոչ այնքան տառերով են կարգում, որ-
քան ընդհանուր պատկերով: Եւ ինչպէս վերևում բացատրեցի, Ա-
ղայեանի ձեռնարկի յաջողութեան գլխաւոր պատճառը հենց այն է,
որ նա համեմատաբար աւելի քիչ բառերի մէջ փոփոխութիւն էր
մտցնում, և որ բառերի մէջ ու-ն դուրս ձգելիս նոր տառ չէր աւե-
լացնում: Հենց այդ պատճառով, ևս աւելի կուզէի, որ պ. Մալխա-
սեանը, յաջողութիւն ունենալու համար միայն վ-ահնչիւն ու-երը
վ-ի վերածէր, ապագային թողնելով, որ վ-ահնչիւն ւ-երն ևս վ-ի

փոխուին. որովհետեւ իմ կարծիքով եթէ երբ և իցէ մեր այդ մի հնչիւնի համար մի տառ պիտի լինի. դա միայն զ տառը պիտի լինի:

Այս այսպէս լինելով իմ դասախօսութեան ծրագրի մէջ կարգալով հնարաւոր մասնակի փոփոխութիւնների մէջ «վ-ահնչիւն ու-ի տեղ գրել լ», կը հարցնէք անշուշտ թէ հապա ինչո՞ւ ևս այս եւմ առաջարկում և ոչ թէ վ-ը: Դրա պատասխանն արդէն սկզբում տուած եմ. ինչքան էլ Աղայեանը սխալ ձևով սկսեց գործը, բայց չի կարելի ուրանալ, որ դրանով համեմատաբար թեթեւանում է ուղղագրութիւնը, այն է՝ զ բաղաձայնը՝ երեք ձևով արտայայտուելու փոխանակ ունենում է երկու տառ միայն, և ապա ու երկտառը մնում է միայն ու ձայնաւորի համար: Ապա զուարթ նուէր ձևերն առաջ էլ արդէն գրում էին զըւարթ, նըւէր, այսինքն լ տառով միայն, ինչպէս ասւում է կշն. Աղայեանը այստեղ նորութիւն չի բերել. այլ միայն ոտանաւորի և տողադարձի գրութիւն ընդհանրացրել է. ինչպէս և ը չգրելը բառի մէջ. դրանով մի ընդհանուր կանոն է մտնում, թէ ձայնաւորներից յետոյ (բացի ու ից) լ է գրւում: Եւ վերջապէս ինչպէս ևս կարծում եմ, իրողութիւնն այն է, որ այդ ուղղագրութիւնն հենց հեշտութեան պատճառով եթէ այսօր մեզնում իշխող չէ, շուտով իշխող կը դառնայ, եթէ միայն իհարկէ դրա առաջն առանձին արգելքներ չհանուին: Այդպէս է վարժւում գրել թէ բոլոր նոր սերունդը մեզնում. այսպէս ևն գրում արդէն երիտասարդ սերնդի մեծ մասը: Ես ուրեմն միայն առաջարկում եմ հաշտուել կատարուած իրողութեան հետ և այս միայն այն դէպքում, երբ չենք կարող լաւագոյնի մասին հոգալ: Լեզուների մէջ շատ անդամ մի սխալ բան է մտնում, բայց սխալն ընդհանրանալուց յետոյ ստիպուած են հաշտուել եղածի հետ: Սակայն մի հանդամանք ևս: Արեւելեան գրական լեզուի մէջ, ինձ համար պարզ է, որ հին ու ձայնաւորը յաջորդ ձայնաւորից առաջ բաղաձայնական ու ձայնաւորից անցնելով դարձած է այժմ վ. բայց թէ արդեօք արեւմտեան գրական լեզուի մէջ ևս ամեն դէպքում այդպէս է արտասանւում, այդ ևս չգիտեմ: Ինձ թւում է թէ այնտեղ դեռ տատանում կայ. այսինքն դեռ այս ու ձայնաւորի համար դեռ բոլորովին չի հաստատուած վ բաղաձայնը, այլ մի երկու դէպքում ու կամ բաղաձայնական ու (ւ) է արտասանւում: Դժբախտաբար ևս յարմարութիւն չունիմ այդ գիտելու անձամբ: Աճառեանը (Հայ բարբառներ 16) խօսելով գրաբարի և գրական լեզուի երկբարբառների մասին, գրաբարի ուս երկբարբառը թէ բարբառների և թէ գրական լեզուի մէջ վա վանկին վերածուած է դնում: Կրաւորականները, գիտեմ, վ-ով են կազմւում. տողադարձից՝ զըւարթ, նըւէր՝ երևում է, որ վվարթ, նվէր են արտասանւում. բայց թէ ինչպէս են արտասանւում ու ձայնաւորով վերջացած անունների հոլովները՝ վերարկու-ի, լեզու-ի, հեռու-էն,

թէ վերարկւի, լեզւի, այսինքն բաղաձայնական ու ձայնաւորով, թէ վերարկվի, լեզվի, հեռվէն: Վերջինս ինձ կասկածելի է թւում, մանաւանդ որ Կ. Պոլսի բարբառով մի նմուշի մէջ (եր. 255) գտնում ենք լեզույիք, հեռույէն: Ապա արեւմտեան գրողներն առարկելով վ-ի դէմ պնտում են թէ իրենք վ չեն արտասանում, այլ մի տարբեր հնչիւնով ինձ թւում է, որ այդ տարբեր հնչիւնը հենց բաղաձայնական ու (=ւ) ձայնաւորն է, որ նրանք որոշել չեն կարողանում: Յամենայն դէպս, մինչև ճշտութեամբ չպարզուի այս խնդիրը, կարելի չէ այդ ձևերը ոչ լեզուի, հեռուէն գրել և ոչ լեզվի, հեռվէն: Որովհետեւ չպիտի մոռանալ, որ միայն այնտեղ հնարաւոր է ուղղագրութեան մէջ փոփոխութիւն մտցնել, ուր երկու գրական լեզուներն ևս ունին մի ընդհանուր արտասանութիւն: Իսկ եթէ մէկն արտասանում է լեզու, լեզուի, կամ լեզւի միւսը՝ լեզու, լեզուի, կարելի չէ վերջինիս արտասանութեան հիման վրայ միայն գրել լեզվի կամ լեզւի. այդպիսի դէպքում պիտի պահել հին ուղղագրութիւնը: Այս մասին պիտի խօսեն արեւմտեան գրական լեզուի մարդիկ: Աճառեանի հայ բարբառագիտութիւնն այս մասում դժբախտաբար թերի է:

Ես վերջացրի իմ կարծիքով հնարաւոր փոփոխութիւնների շարքը: Դրանցից վերջինով ես ոչ մի նոր առաջարկ չեմ անում, բայց եթէ այն որ պէտք է հաշուել թէպէտ սխալ, բայց կատարուած և կատարուող իրողութեան հետ մի պայմանով միայն, եթէ մենք չենք կարող այդ սխալի առաջն առնել կամ հին ուղղագրութիւնը վերականգնելով կամ վ-ահնչիւն ու-ի տեղ վ գրելով: Բայց ես կարծում եմ, որ եթէ կամենանք, կարող ենք այդ անել և մեր ուղղագրութիւնը թեթեւացնելով հանդերձ՝ աւելի ճիշտ հիմունքների վրայ դնել: Ապա բառերի վերջի անձայն յ չգրելը որ արդէն դործածում են ոմանք, ինչպէս և բառերի մէջ օ. երի տեղ ո գրելը մի առանձին խոշոր փոփոխութիւն չի առաջ բերում մեր բառերի ընդհանուր պատկերի մէջ, բայց շատ դիւրացնում է մեր ուղղագրութիւնը: Շատ աւելի պակաս զգալի կը լինի Է ի տեղ Ե գրելը բառերի մէջ վերջին փակ վանկերում, երբ Է-ն բառակազմութեան ժամանակ ի փոխւում. այսպիսի բառերի թիւն աւելի ևս սահմանափակ է, իսկ մի քանիսի ուղղագրութիւնն էլ տատանուող վիճակի մէջ է. կան և Է-ով և Ե-ով գրողներ: Այս փոփոխութիւններով մեր ուղղագրութիւնը ձայնաւորների և վ-ի նկատմամբ հարկաւ գիտական ճշտութիւն չի ստանում, բայց ուղղագրութեան մէջ որոշ դիւրութիւն է մտնում և մի քանի տառերի գրութիւնը կանոնաւորւում է:

Ի՞նչպէս պէտք է անել, որ դա դիւրի գայ, եթէ ցանկանում ենք այդ: Բայց կան անշուշտ շատերը, որոնք երբեք այդ ցանկալի չեն համարում և ասում են, թէ պէտք չէ ամենևին որ և է փոփոխութիւն: Այդպիսիներին սակայն ես պիտի կրկնեմ, թէ փոփոխութիւնը լինում է և լինելու է. կուզէք գիտութեամբ համարէք, կու-

դէք տգիտութեամբ: Հետզհետէ մտնում են նորանոր փոփոխութիւններ և մենք անկարող ենք դրա առաջն առնել յանուն միակերպ ուղղագրութեան: Շատ անգամ ասում են թէ Հոգևոր իշխանութիւնը կարող է և պէտք է արգելէ դպրոցներում գործածել նորատեսակ ուղղագրութեամբ դասադրքեր: Այդ հնարաւոր է, բայց դրանով առաջը չի առնուիլ փոփոխութեան, որովհետեւ ոչ ոք չի կարող արգելել այս կամ այն անհատին, այս կամ այն լրագրին որ այս կամ այն ուղղագրութիւնը բանեցնի: Միւս կողմից մեր աչքի առաջ այն երիտասարդները, որոնք դպրոցում սովորել են և տարիներ շարունակ գործադրել են հին ուղղագրութիւնը, մէկ օր թողնում են այդ: Դպրոցում արգելելը դեռ առաջը չի առնիլ այդ բանի: Եւ վերջապէս Հոգևոր իշխանութիւնը որ ուղղագրութիւնը պիտի ընդունէ տատանուող ձևերից, որոնց թիւը փոքր չէ. արդեօք նա կ'ոմպետենտ է այդ մասին: Մի Ֆրանսիացի գիտնական, խօսելով ուղղագրութեան մէջ մտցնելի փոփոխութիւնների մասին, կարող է վերջն ասել. «Ակադեմիան միայն բաւարար իշխանութիւն և հեղինակութիւն ունի այս վերանորոգութիւնը կատարելու», և Ակադեմիան թէպէտ դանդաղ, բայց հետզհետէ կատարում է: Բայց ուր է մեր մէջ այդ հեղինակութիւնն ու իշխանութիւնը: Կարող է մեր հոգևոր իշխանութիւնն այդ Ակադեմիայի հեղինակութիւնն ունենալ: Ես կարծում եմ, ով որ ամեն յոյս դնում է հոգևոր իշխանութեան վրայ և հաւատում է, թէ նա կարող է նորամուտ փոփոխութիւնների առաջն առնել, այդպիսին միայն այն է անում, որ բոլորովին ազատ է թողնում մեր ուղղագրութիւնը, և ասում է որ ամեն անհատ մեզնում կարող է մի ակադեմիա լինել և ուղած փոփոխութիւնը ոչ միայն առաջարկել, այլ և անմիջապէս գործադրել:

Իմ համեատ կարծիքով, հոգևոր իշխանութիւնը կարող է միայն գործադրել տալ որ և է ուղղագրութիւն իր դպրոցներում, իսկ որպէս զի դպրոցներից դուրս ևս դպրոցի աշակերտները շարունակեն գործադրել իրենց սովորած ուղղագրութիւնը, որպէս զի բոլոր դրագէտներն ու լրագիրներն էլ միակերպ ուղղագրութիւն բանեցնեն, հարկաւոր է մի հեղինակաւոր խորհուրդ մասնագէտներից կազմուած, որ լրջութեամբ պարապէր այդ խնդրով, բազմակողմանի կերպով ուսումնասիրէր մեր ուղղագրութիւնը և մի օրոշ լուծում տար ընդունելի կամ մերժելի փոփոխութիւնների համար: Այդ մասնագէտ մարդկանց խորհրդից ընդունուածն ընդունելի կը լինէր և հոգևոր իշխանութիւնից և դրագէտների ու լրագիրների համար:

Մասնագէտ մարդիկ կը գտնուին անշուշտ մեզանում, հարկաւոր դէպքում պիտի օգտուիլ և եւրոպական յայտնի հայագէտներից, որոնք չեն կարծում զլանան այդ մասին իրենց խորհուրդները տալու:

Բայց ով պիտի ձեռնարկէ այդ մասնագէտների խորհուրդը գլուխ բերելու, որպէս զի թէ դպրոցներում և թէ դրագէտներից ընդունելի լինի նրանց խորհրդի որոշումը: Այս հարցի համար ևս

երկու կողմից ձեռներէցութիւն կարեւոր եւ համարուած քանի որ գպրոցները գտնուում են Հոգևոր իշխանութեան հրամանի տակ, մի կողմից նա գլուխ պիտի կանգնի այդ գործին թէ այստեղ և թէ թուրքիայում: Բայց հոգևոր իշխանութիւնը մենակ բաւական չէ. այդ գործին գլուխ պիտի անցնի նաև Հայ գրագէտների ընկերութիւնը թիֆլիսում, և հայ գրագէտները Կ. Պոլսում, որպէս զի խորհրդի որոշումն ընդունելի լինի և գրագէտների կողմից: Դժբախտաբար ես հետեւ եմ թիֆլիսի գրագէտների միութիւնից, բայց կարծում եմ, որ ինչպէս և ինչ նպատակով էլ լինի այդ ընկերութեան կանոնադրութիւնը, նա պարտաւոր է և կարող է հոգալ մեր ուղղագրութեան միակերպութեան մասին, քանի որ ուղղագրութիւնը ոչ միայն գպրոցներին է հարկաւոր, այլ և նոյնչափ և աւելի իրենց գրագէտներին է վերաբերում: Հաւատում եմ, որ եթէ մի կողմից հոգևոր իշխանութիւնն ու միւս կողմից գրագէտների միութիւնը թիֆլիսում և Կ. Պոլսում կամենան, կարող է այժմ գլուխ դալ մի հեղինակաւոր խորհուրդ, որ իր որոշումներով մի քանի ուղղագրական խնդիրների գոնէ լուծում տար: Անշուշտ մի անգամից չեն սպառուիլ բոլոր կարեւոր ուղղագրական խնդիրները, քանի որ փոփոխութիւնները, եթէ պիտի լինին, աստիճանաբար հետզհետէ պիտի լինին. բայց ինչպիսի էլ լինին գիտական պատրաստութեամբ մասնագէտների խորհրդի որոշումները, ընդունելի դառնալով մեր գպրոցների և գրագէտների համար՝ որոշ չափով վերջ կը դնեն մեր այս խառն ուղղագրական վիճակին: Եւ ուզում ենք հաւատալ, որ այդ խորհուրդը ոչ միայն գիտական հողի վրայ կը կանգնի, այլ և աչքաթող չի անիլ մեր ուղղագրութեան համար անհրաժեշտ գործնական դիւրութիւնը:

Իսկ մինչ այդ, ես միայն մի բան կարող եմ ասել, որ մեզնից ամեն մէկն էլ, ինչքան կուզէ թող խորհի ու դրի մեր ուղղագրութեան մասին, բայց երբեք իրեն չհամարի մի Ակադեմիայի հաւասար և ինչ որ ինքը մտածում է ու ճիշտ է համարում, երբեք իրաւունք չունի և անմիջապէս գործադրելու:

Աւելի լաւ է ուղղագրութիւնը լինի սխալ ու դժուար, բայց միակերպ: Ես կը վերջացնեմ իմ խօսքս ինչով որ սկսեցի. փոփոխութիւն, իմ կարծիքով պէտք է և կարելի է անել որոշ չափով. բայց եթէ որ և է փոփոխութիւն պիտի վերացնի մեր ուղղագրութեան միութիւնը և մեր երկու գրական լեզուներն իրարուց աւելի հեռացնի, աւելի լաւ է որ չլինի: Իսկ մեր ամեն, իրենց մի մի Ակադեմիա կարծող անհատների փոփոխութիւններին ուրիշ բան չի վիճակուած, բայց եթէ մի նոր խառնափնթոր գրութիւն մտցնել մեր ուղղագրութեան մէջ: Միայն հոգևոր իշխանութիւնների և գրագէտների միութեան ձեռներէցութեամբ կազմուած բանիբուն մարմնի որոշումը մեզ համար ընդունելի և պարտադիր կը լինի: Իսկ մինչ այդ, ձեռք պիտի քաշել ամեն հին ու նոր փոփոխութիւններից և դառնալ աւանդական ուղղագրութեանը: Այս է ուղիղ ճանապարհը:

Մ. Աբեղեան.